

MORE BEZ SUNČEVIH ZALAZAKA

Moja najveća i sretna i nesretna ljubav-more i ljudi koji drugu s njim – hrani od djetinjstva do danas moju maštu, bodri moju spoznaju, upravlja izdaleka mojim životom i mojom savješću.

Bilo je u julu u vrijeme kada sav poštenu trudoljubivi narod odlazi na morsku obalu da se raduje dokolici i košmaru ljeta i da se opaja njegovom mjesečinom. Ali ovog puta stadoh razmišljati nema li u blizini neko drugo more, gdje bi se čovjek mogao osjećati udobno kao stranac i ravnodušno kao promatrač.

Na rastvorenoj karti preda mnom plave morske površine šapuću mi svoja imena...

Voljeti more znači: voljeti mora. Sva mora na svijetu. Ili: bajku o morima koja se nikada neće useliti u naše srce.

Gle, ima jedno more koje o sebi šuti: kao da je izmišljeno sada zbog moje gorčine, zove se Crno... Ima na toj karti i zemlja s čudnim imenom izumrlih tužaljki – i ona kao da je izmišljena da oplače moju ljubav!

* * *

Crno more je more bez sumraka. Postelja od vode i od pijeska, modra i zlatna vjetrovita ponjava prostrta samo za izlazak sunca.

Crno more je more bez čempresa. Crno more je more bez molitve tvrdo i apsolutno kao smrt u svome čistom vremenu, bez otoka bez suviše mašte arhipelaga, s bujnozelenom florom niske obale, sa svojim lišćem koje otpada u jesen i svojim kontinentalnim vjetrovima – ona zbacuje sa sebe sve što su mu namijenili ljudi, i hoće da ostane i dalje more duge zime i suhog ljeta, sa zmijama, što se legu na žalima i s tuljanima koji spavaju pod crnim pećinama Kaliakre.

Ali to mu više ne uspijeva: Bugarska je tek posljednjih godina pokorila dokraja to svoje more i učinila od njegovih praznih prostranstava dekor za cvjetne perivoje, moderna ljetovališta

nanizana uz njegovu obalu, od Nesebra do Sunčane obale, i od Sunčane obale do Zlatnih Pijesaka.

To nije bila namjera ovog mora. Mrzovoljni taj domaćin radije bi da ostavi svijet onakvim kakav jest i da se ne upleće u njegove želje i snove. . . Ali ljudi su sišli do njega, rastjerali zmije i razapeli na tim šuštavim žalima bijele terase i staklene verande, i žaluzine i velike šarene suncobrane. I sada valovi prilaze oprezno i zamišljeno širokim žalima na kojima se odmara oporo ljeto.

More i vjetar i valovi: ruka što niže uspavanu svjetlost. – Žalo – svršetak i početak kruženja vode. Ponjava prostrta za izlazak sunca.

Gledaš u daljinu, na pučinu. I vidiš samo okvir za veličanstvenu sliku – a mora nigdje. Voda, i valovi, i njihovi jednolični šum. Sve je tu. Samo mora nigdje nema. Gdje je more?

Ono ima samo umornu dušu, samo pijesak. Samo bezvoljno, ritmičko gibanje prostora. I čini ti se: tu ne može biti ni riba ni planktona. I nikada nigdje nisu postojale ribe. Dubina je, uopće, izmišljena.

To je jedna sasvim drukčija arhitektonika svoda i prostora pod njim prostrtog: arhitektonika dovršene samoće.

* * *

Htjela bih da pročitam sve stihove što su ih bugarski pjesnici o moru ispjevali – da čujem što je to crno trakijsko more reklo o sebi: o svojoj monaškoj osami, o precima koji su na njemu napajali konje, o ludom bratstvu koje mu nudahu skitnice. More Čelkaša i starice Izergil. Raskošna riznica u koju se sabiru gorostasne rijeke iz ravnice s istoka i sa sjevera. More ovo ne treba gledati: to je ekstaza vode koja traje, to je muzika volumena, nezvjesnost. Ispriječeno stoji pred kopnom kao zid o koji se zabijaju strelice sunca.

To more – tripud veće površinom od Jadranskoga – nekad tako bogato jesetrom, rastužuje sada ribare. Delfini su se možda razlijenili – kažu oni – neće da se igraju s ribom, da je dovlače put obale, i jata sele iz Crnog mora, odlaze tko zna kamo. Oni istražuju podvodne struje, osluškuju more, mjere ga, tjeraju ga da im oda tajnu. »Kaži nam, starče, gdje je riba?« A Crno more, jednako kao i Jadransko, ne zna svoju tajnu. Mora šute.

To more bez popodnevnog maestrala, bez otajstvene katarze sutona na podnožjima maslinika, bez mraka majestetične bonace – ta pučina kao barut mrka podvečer a djetinje plava netom se razdani kao da ne haje da upija u sebe sve arabeske plaveti neba i zraka. Neće da se igra sa svjetlošću, ne juri za njom. Svejedno joj je. Kao ostarjeli putnik što rano legne da spava – spava nemirno i mrmlja svu noć i okreće se na jastucima pješćanim, i buči, buči. . .

Šum dalmatinskog mora je sladostrastan. Njegova jarko mirisna i suzdržana golet živi od neprekinute himne koju pjeva neutažena duša smiraju dana.

Bugarsko more – more bez sunčevih zalazaka! Crvena sunčeva kugla dokotrlja se svake večeri ovamo na zapad, do praga drugog mora, da je ono uspava u boriku vinom i medom i jakom jugovine.

* * *

Varna (davnašnji Odesos, osnovan od Grka u VI. vijeku prije naše ere) – treći po veličini grad u Bugarskoj – ne leži kao Bargas kraj morske obale, nego se nad njom zanosno raskrilila. Iz nje se vidik otvara na beskrajnu pučinu. Sve je monumentalno i blistavo i more u zaljevu s daleko usidrenim preoceanskim brodovima, i jezero, spojeno s golemim i živopisnim transportnim pristaništem, kao i sa čelično-betonskim postrojenjima velikog brodografišta »G. Dimitrov« – iz kojega izlaze u svijet moderni kako teretni tako i putnički brodovi, riječni i morski, i tankeri, i gigantski ploveći zavodi za preradu ribe. . . I uvijek nekako svečana željeznička stanica s gredicama cvijeća na peronima. I zgrada Admiraliteta, i gradska sahat – kula, i teatar, i Visoka pomorska akademija. I zasebni kvartal s objektima metalne i tekstilne industrije, mašinogradnje, električnih uređaja, s fabrikama konzervi i mliječnih proizvoda i »Mesokombinatom«, jednim od najvećih u zemlji. (U industriji Varne zaposleno je više od 20.000 radnika.) Tu je, najzad, i čuveni Morski perivoj pun čarobne svjetlosti i dubokog zelenila, iz kojega pršte boje cvjetova i opijene suncem lepeću krilima egzotične ptice u krletkama zoološkog vrta.

Šetajući živahnim ulicama Varne, teško ćeš povjerovati da se i u tom lijepom i vedrom gradu kraj mora nekada žestoko ra-

tovalo s Turcima. I Vladislav »Varnenčik« – kralj iz daleke Poljske, koji je tu pod gradskim bedemima pao hrabrom smrću – jedva da bi bio uvjerljiv lik, kad pod brežuljkom opkoljen jablanovima ne bi stajao tihi mauzolej s urezanim njegovim imenom na pročelju.

Crno more je more bez sjećanja.

Kilometre i kilometre proteže se ta zlatousta sjeverna obala Bugarske – a i sjever Bugarske još je uvijek dovoljno na jugu Evrope – do koje se spuštaju brižno zasađeni parkovi, luksuzni hoteli i sindikalna odmarališta, turistički objekti, sanatoriji... Toliko bujnog i uredenog zelenila uz morsku obalu jedva da se može i zamisliti ako se ne vidi svojim očima. Već tu nadomak Varne počinju na pitomim padinama sagovi vinograda. Grad i okrug Varna – slavni po dobro uzgajanom grožđu i voćnjacima u kojima se guše – prednjače i u mnogim drugim, manje dekorativnim granama poljodjelstva: luku, grahu, krumpiru i krmnom bilju... Taj ugledni turistički centar svjetskog glasa neće se stidjeti, štoviše, ako bi se jednim od značajnijih faktora u procvatu njegove privrede smatralo uzgajanje i takve ne baš slavne industrijske biljke, kao što je na primjer – obična metla!

Kruške, šljive, orasi, breskve i naročito brižno uzgajani bademi rode tu obilno, dok su stabla smokve nešto hirovitija i daju ili poput žira sitne, crne i sasušne »smokine« ili plodove mesnate i velike kao jabuka. One sazrijevaju sporo: nikada nisu vidjele kraj sebe stablo masline, ni rogač, ni palmu – ne znaju ni šta je to otok niti su čule ikad nekoga da pjeva o »ribaru starom koji mrižu plete«...

No njima je tu dobro, to je njihov zavičaj. Jer zavičaj imaju u stvari samo biljke. I samo one mogu dokraja shvatiti koliko je istinito kad se kaže: biti svezan uz zavičaj neraskidivo i duboko, neponovljivo i jednom zauvijek – žilama i korijenjem i lišćem, i žednim deblom i nenasitnim srcem.

* * *

Svu noć buči u daljini pijano more, samo od sebe, bez vjetera, bez oluje. Uznemiruje li ga noć, plaše li ga zvijezde? Možda se ljuti poput djeteta koje nije vidjelo zalazak sunca u more?

Zato ovo more nema pokoja, jer u njegovim zlatnim pijesci-

ma na toj istoku okrenutoj obali sunce nije nikad zaklopilo oči...

Na plažama od sjevera do juga cijelo je kao golema rastvorena školjka koja šumi i pjeva i izbacuje iz svojih usta vlažni živi pijesak.

Ta brda vode, ta siva prašina vode, taj bremeniti žrvanj koji melje zrnje svih rijeka i pretvara ga u zlato. Pijesak – sunčeva pšenica, sunčevo zlatno oko, sunčani sat opružen od juga do sjevera: šuma od pijeska i škripe, neprosijana pješčara gdje su se još donedavno legle guje i spavali škorpioni. Prsti i nokti sunca zarinuti su u žalo koje zijeva. Pijesak, savršena postelja ljeta – to crno morsko zlato na žalima Varne. Početak i svršetak kruženja vode. More iz kojega izlazi sjaj zore. More koje otvara oči suncu...

Varna je ispratila goste i opustjela. Zlatni pijesak na ohladnim plažama sada čeka novembarske oluje i žestoke zimske pljuskove.

No kiše i vjetrovi neće isprati njegovo zlato. Pijesak je živ i nepobjediv: svjetlucavi dar mora koje osluškuje buđenje sunca. Pješčana plavet istoka.

*Slobodna Dalmacija, Split
1, 2. i 3. siječnja 1963.*

DJEVOJČICA I VJETAR

...Pomičem sat za šezdeset minuta naprijed.

Kada sam to, na ovome istom mjestu, uradila po prvi put – prije gotovo četiri godine – činilo mi se da vršim neki zagonetni obred. I pitala sam se: nisu li ponekad i susreti s nekim zemljama također sudbinski, kao i susreti s ljudima? ... Da. Ovaj će susret biti sudbinski. To je tada bio samo predosjećaj; a sada već znam sa sigurnošću da me oni strasni bezdani plaveti i šuštanje topola u Knjaževu, već prvog jutra po dolasku u ovaj grad, nisu prevarili. Oko krušne peći i česme na putu vrvjela su djeca i žagorile drage slavjanske riječi iz mog djetinjstva...

I predoh eto, tko zna po koji put, tu stidljivu granicu škrte flore i punu zamornih reminiscencija na vladare kojih više nema i mračne kote sa ušančenim vojnicima. Još jedna vjetrometina povijesti je utihnula. Sjeli smo za kameni stol pod lipom, žedni kao i naši daleki preci, i ispričavamo se jedni drugima što smo se tako malo gledali u oči.

Pitamo jedni druge: što treba da činimo. Političari odgovoraju: da se poštujemo. Pjesnici: da se ljubimo. A svi ostali građani: da putujemo...

Ako ne bi bilo te zajedničke naše katarze u Revoluciji i našeg ponovnog rođenja u socijalizmu – tko da nam objasni danas onaj Vetrenik, Crnu reku i Dedegač, i što se to zbivalo s tužnim balkanskim seljacima – kakvim li su kupoprodajama zavezanih očiju kumovali? Između Bregalnice i Slivnice jesmo li zaboravili Adrijanopol – grad Hadrijanov i prijestolnicu Muratovu: Drinopolje, Edirne, Jedrene... A, stotinjak godina prije toga, kakvu je to gužvu napravio otac janjičara besmrtni Pazvan – Oglu, u posljednjem od pet bugarskih stoljeća prije mira San Stefanskoga! I još dalje i dalje u zapanjujuću prošlost, u bjeso-mučne orgije najezdi, gdje se u mračnom kaleidoskopu vrte Vidin i Lim, i Solun i Prespa, i burna kolijevka pismenosti slaven-ske, prijestolnica Samuilova – ponosni Ohrid...

Tko bi znao šta je tu čije bilo, i što je tko kome opljačkao a šta utajio, i tko je došao prije a tko poslije; tko je sve kriv a tko prav u toj hajdučiji, gdje su se sjatili i Bizantinci i Slaveni i Tur-

ci, pa su se upleli još i Madžari i Franci, i neki davni Goti, i tajanstveni Tračani, i Vlasi, i tko sve ne. U ovom veselom balkanskom kotlu nadglasavamo trač historije i smješamo se.

Gdje još nisam bila u toj zemlji? Ako sam je obišla svu, zašto je dakle još nespokojno tražim? Svaki korak bliže njezinoj istini donosi mi novu radost i nadahnuće – jer s tim bojama živim i osluškujem ih kako stare, obnavljaju se i dišu... Ta je zemlja u meni već tiha riznica uspomena. I glas i jeka pohranjeni su nježno u starinskom kovčegu, no ne smiruju se. Kao na onom potamnjelom drvorezu ikonostasa u plovdivskoj crkvi – ptica i zmija isprepletene poput bršljana, ne sustaju. Ptica je žar otkrića, žeđ za suncem. Zmija – hlad otuđenja, izgnanstvo ljubavi.

Odričemo se od vremena na vrijeme navika koje su nas oblikovale – navika što ih nazivamo zavičajem – i krećemo u neke tihe vizuelne pustolovine. Jedne putnike privlače kontrasti; oni su kao membrana koja vibrira samo na grube vanjske poticaje i vidike pune disonance. Harmoničan duh uvijek je pomalo kukavica: on se dugo koleba na raskršću bojeći se obmane čulnog preobilja. Harmoničan duh se hrani nijansama.

Nizine i brda su kontrasti; kopno i more također. Ali ovdje su ti kontrasti pripitomljeni prisustvom voćnjaka i cvijeća, i ima u rasporedu sunčevih zraka nečeg tako pravilnog, da i sam pejzaž u okrilju Stare Planine podsjeća na drevni narodni vez, a naselja u njemu živa su ornamentika, koja se neprestano mijenja i dopunjuje mrljama tvorničkih dimnjaka i bijelim stambenim blokovima. Doista, ulaziti u Bugarsku nikada nije tako raskošno za oči, kao upravo sada u vrijeme žetve, kad sunce i zemlja zajedno rađaju ono neizrecivo žuto i bijelo na modrozelenoj pozadini klasja, što svjetlucajući naizmjenice u ritmičnim talasima podsjeća na skupocjenu odeždu kneginje Desislave – onakvu kako ju je vidio nepoznati bojanski majstor: ležerno otmjenu u bajoslovnim naborima; i u isti mah tako bolno, tako ljiljanski žuto – bijelo kriknulu u grču, koji bi htio da zaustavi prolaznost...

Tu na obroncima Srednje gore u slikovitoj Koprivčici – jednom od žarišta ustanka protiv Turaka i gnijezdu nacionalnog preporeda Bugarske – po strmim travnatim ulicama zvone za vedrih dana koraci školske djece, a drvene izrezbarene kućice –

muzeji pričaju nam djetinjstvo pjesnika i muževnost vojnika. Zapisala sam Debejanovu nešto u veliku knjigu na stolu, prišapnula mu na uho jedan stih, potetošila kolijevčicu. A u suncem obasjan prekrasni mramorni profil Kableškova dugo sam kao omdijana zurila bez riječi... sve dok ne začuh negdje iz magle vremena pucanj – jedan, zatim drugi... Onda osjetih kako su zadržtala vješala u blizini i zalelujalo se crno drvo na rubu močvare. Prenuh se: to su radnici vukli drvenu građu u skladište i škripala su kola, treskali balvani...

Zatim Svištov, ruski topovi iz 1897; tada su trgovci s njegova keja utovarili na brodove vreće žita i sanduke duhana, a vratili su uskoro Dunavom noseći sa sobom logaritmičke tablice za svoju trgovačku školu – i jedan crni bečki klavir. Položili su ga pažljivo na obalu, zatim unijeli u bijelu sobu s rokoko pokuštvom i pogledom na crvene vinograde.

Mi kao da smo se s našim susjedima dogovorili što će tko od orijentalnog duha i navika preuzeti i ostaviti u baštinu potomcima – te su oni produžili tradiciju ruža, mirisnih ulja i šedrvana, kult vruće banje i masersku vještinu – a mi sjedenje uz pravu tursku kavu, u bakrenim džezvama, i ćaskanje u hladovini... U Zagrebu nasjećam koji put češnjak, orahe i krastavce, te krenem da tražim kopra i peršina – ali nema onih velikih zdjela s kiselim mlijekom i nitko ne zna šta je tarator – a za Baccillus Bulgaricus misle da je nekakav rimski patricij.

Ja koja sam mrzila telefon više nego konjsku muhu – u Sofiji mi on, za čudo, postade »hobi«! Sofijancu ne treba atomska bomba ni smak svijeta: samo mu oduzmi telefon na jedan cigli dan, pa ćeš vidjeti! Sva sreća da su telefonske tarife jeftine; kad bi bile kao u Italiji, pola Sofije bi počinilo samoubojstvo!... U ponekoj ulici vrebaju na tebe po tri četiri telefonske govornice, a na uglovima su se porazmjestile vragoljasto kao da se igraju skrivača – i lakše ćeš naći djetelinu s četiri lista nego li aparat koji ne funkcionira! Zahvaljujući tome čovjek se zapravo nikad ne osjeća sasvim sam. Nećeš naći razbijenih stakala, a i omladina nema potrebe da se hvali svojom pismenošću na svakom zidu. Kauboj Džimi tuda još nije projašio. Samo u mašti. Ali zato u tramvajima i trolejbusima već se odavna pojavila metalna kutija za samoposluživanje, i ona najbolje svjedoči o tome kako je čovjek čovjeku kao batina i prijatnija već pomalo izlišan – ili bi to u najskorije vrijeme trebalo da bude.

Trnovo je za Bugarsku otprilike ono što je Firenca za Italiju; a Crno more sa svojom melankoličnom pješčanom obalom bez otoka bilo bi nalik Tirenskom, kad mu ne bi nedostajale primorska pinijska, kvrgava maslina i limun. Ima gore na tome moru mjestance Tuzla sa sumpornim vrelima; druga sa solanama, kod nas je u Bosni. Čobani su se tu, kažu, skitali nekoć tražeći sô i izmišljajući bajke... Na najpustijem rtu Bugarske, Kalijakri, ima čudna naseobina od nekoliko obitelji tuljana. Šta su oni za sebe tamo našli – tko zna. Vjerojatno neće otići odatle dok god u sjenci strmih pećina nalaze tvrdoću samotne akustike sjevera.

Tražiš li samoću – idi u Rodope! Tražiš li šarene suncobrane ljeta i reviju zdravlja – idi u Varno. Bezbroj ima hladovitih zakutaka, gdje možeš osjećati blizinu čovjeka i disanje zemlje, a da ipak budeš sam. No šteta što je prekrasni Rilski manastir pretvoren u konak za izletnike i njegova starodrevna ozbiljnost predana stihiji modernog čovjeka, koji je – na žalost – u suštini egocentrik. A Ivan Rilski se je zavukao možda u neku špilju i zagruo se sav u svoju plavu mantiju, spustio kukuljicu duboko na čelo i sjeo na neki povaljeni kristalni bor, pa udara tankim štapićem o čarobna stalaktitska zvona, sluša te nestvarne zvukove, obazire se na primitivna sunca i ribe i jelenove narisane uokolo po stijenama, i razmišlja... Razmišlja strpljivo gdje da nastavi svoju prekinutu kroniku tišine...

Slušajući često kao dijete o seobama naroda i ptica, o nužnosti rastanaka, bila sam nesretna; nisam znala da će me jednog dana negdje na pitomim padinama balkanske kose, gdje zrak postaje ljubičast i uspavan, zapljusnuti svježina trakijskog vjetra, ni da ću sresti nostalgiju mogega školja u očima staraca posjedalih na pragovima – dolje na jugu u zlatogradskom okrugu – s jantarnim brojanicama među prstima... Mnoštvo istovjetnih stvari razbacao si uokolo, stari poluotoče, da nas muče – jer mi smo im dužni nadjenuti imena, a imena su razlikovanje, imena su neslaganje. I sve stvari, da bi zaboravile taj nametnuti razdor, moraju se kadikad povjeriti jedna drugoj: prepoznati se u našem srcu, daleko od svih riječi, bodreći nas svojim prijateljstvom.

O, bezbrižna intuicijo podneblja! Tu eto, na tim pošumljenim padinama i usponima, gdje se magličasti akvareli nizina tek ovdje ondje pomalaju i nestaju odgurnuti vitalnijom paletom

juga – juga smeđe kore i tvrdih obrisa – tu se počeh polako sjećati svega. . . U drugom razredu realne gimnazije, u Splitu, pisale smo školsku zadaću s naslovom: »U koju bih zemlju željela putovati.« I djevojčica se smjesta opredijelila: natjeravši maštu da mi pomogne, napisala sam folklorno-pustolovni traktat o svom imaginarnom putovanju u najbližu nam slavensku zemlju – tada carevinu Bugarsku! Vjerujem da još i danas u starom arhivu školske zgrade u Nodilovoj ulici postoji velika teka narančastih korica, s mojom prvom čežnjom za putovanjem i mojim prvim pozdravom vjetru Trakije. . .

Samotnici su uvijek bili vidoviti. Evo me dakle, nakon dugog niza godina i zamaranja svakojakim tjeskobama, gdje i nehotice ispunih taj davni djetinji zavjet: ja sam tu, o talasave legende, i nisam više posve sigurna u ono što mi došaptavaju čula. »Slijep za razlike, vidovit za sličnosti« – to je, ako se ne varam jedan Davičov stih, napisan u sjedištu aviona dok je pjesnik letio nad Brazilom. . . Djevojčica u školskoj klupi nije ni slutila da je već onda zapravo krenula ovamo. Ona je izabrala. Slijepo za razlike, vidovito za sličnosti – to srce, jednako djetinje danas kao i juče, ne mari za hajku historije. Vidim samo ono što želim da vidim, i čujem ono što želim da čujem. Dok koracam, rastu godišnja doba i žarke nade pročišćuju život.

Turisti su nestrpljivi. Pravi putnici zaustavljaju vrijeme i vraćaju ga u njegovo gnijezdo, kao pticu ranjenu. Naše su oči radoznale. Rojevi stvari provalit će u njih nepozvani, netom se samo prepustimo maglovitom snu ponovnog rođenja u pejzažima. Ljudi putuju. Gledaš ih u kupeima i čini ti se da to lepršaju svijetom prozirni celofanski anđeli, a ne porocima srca i uma podložna zemaljska bića koja traže sreću. Ljudi putuju zajedno sa svojim porocima. . .

I tako mi se još jedanput nasmiješila zelena Vitoša u srcu ljeta, pokazavši mi iznad Bojane mjesečev srp i zvijezdu večernjicu preko hiže Aleko, između grmova šumskih jagoda i čuperaka zaspalog snijega na Crnom Vrh. Takva je ista bila, svečana i stroga, i prije četiri godine – kada sam se po prvi put zaljubila u komadić plaveti druge zemlje i zamolila njene šturke da me uspravaju i da tu zemlju za jedan plahi trenutak učine, kao u igri, mojom domovinom.

I šturci su opet tu. Dozivaju me u svoj mir.

Ja se penjem. . .

Visine imaju svoje vlastito vrijeme: u spletu vode i drveća čisto srce vječne planine, darovano ljudima.

Narodna kultura, Sofija, 12. studenog 1966.

Будем самостан на
Бела Парун
Худет Мордант
Некоде

PROBUĐENI BAKROREZ

Zemlja kojoj posvećujem ovaj napis nije daleko: od naše istočne granice do njezina glavnoga grada moglo bi se odšetati na dječjem biciklu, jednog popodneva dok se usijava u žitima prastaro balkansko ljeto i sustiže nas sedefna hladovina sunca, već odmaklog na zapad. Sunce prelazi tu granicu svakoga dana dvaput. Za nas izjutra netom osvane. Za njih — u ružičasti sumrak, kad luta da se okupa na Jadranskome moru prije nego što za hridinastim otocima legne na počinak. Ptice, prelijećući Staru planinu, mijenjaju narječje, a vjetar se zapliće o rumene silose, sjeda među vrbe i igra se raskriljenim dječjim zmajevima.

Putovati Bugarskom na istok, prema moru, znači voziti se uzduž neprekinute gorske kose, iz koje zrači takav vladarski mir i takvo nehajno dostojanstvo, da se snaga kamenja morala pritažiti; a drveće i proplanci i nebo, i cijela ta otpočinula zemlja nalik je u sumrak na starodrevni bakrorez, što ga nevidljivi majstor dovršava, pretičući vrijeme.

Išarana dugim preoranim brazdama, svjetlošću pokošenih polja i teškim brokatom usjeva, podnožja bregova su jednako kao i doline između njih crna, zlatna i mrkosmeđa; a začudo i velika stada krava što miruju na prisojima isto su tako zlatna i mrkosmeđa i crna kao i taj pejzaž unaokolo. Sve odiše dobrom, spokojnom starošću, mudrošću oblaka, utišanom strašću, i kao da si se vratio zaobilaznim putem u legendu iz koje si proizašao. Kad sam prvi put prošla onuda, sušno ljeto bijaše ispilo iz svih korita vodu do posljednje kapi; i tom ljutom i žednom podnevu ova zemlja bez divljine a opora — u kojoj uzalud tražiš prozračni pastel i krajolik nacrtan tušem — kao da je postala još suzdržanija. Tu nema naglih promjena za oko, bezrazložne lucidnosti, nervoznog trilera; priroda ovdje kao da je zaboravila prpošnost djetinjstva, melankolični pubertet. Sve je teško, u korijenje zagledano, i uvijek kao da se nečim velikim i jednostavnim unutar sebe bavi.

Vidik se ponavlja kao klasična muzika što se trudi da te obuhvati cijeloga i ispuni sobom. Nikad jedno samo samcato drvo,

jedna sama kuća, jedan oblak. Vozeći se automobilom od Sofije do Burgasa, po savršenoj cesti, predaješ se monotoniji krajolika i osobitoj nekoj bezbrižnosti – a jedna skladna simfonija prostora odvija se u duši, stavak po stavak ...

Kad me netko upita što sam našla u Bugarskoj, odgovaram: cvijeće i glazbu. Grmovi žutih i crvenih ruža šapuću na uho slatke priče svom zaljubljenom majstoru-vrtlaru, koji od njihovih boja izmišlja večernji krajolik ... Bizant li je to? Renesansa li je? Graciously ispružena ruka lijepe Irine, kćeri nikejskog imperatora, izranja iz dubine stoljeća – pita nešto, okrenuvši nam nježni dlan što se, cjelnut starošću, bijeli kao golub. ... Kakvu to snagu kriju u sebi žene što hodaju bosonoge po žeravi – nestinarke – i šta ih na to tjera? I šta znači onaj čudni dan u godini, kad kažu da se mora oprostiti i najljucem neprijatelju ako ti dođe na prag s narančom ili jabukom? (Sutradan se prijateljice, doduše, mogu iznova posvaditi – ako žele – i darovano se voće veselo kotrlja uokolo, likujući nad tim rijetkim spektakularnim praznikom, koji bi se mogao nazvati: trenutak autokritike). ... A baba Marta – prizivanje proljeća – uvijek me tako živopisno podsjeća na neuništivost matrijarhata. Ovdje još žive, reklo bi se, stari poganski bogovi, i u nekim trenucima htjeli bi da se malo našale s čovjekom: ali im to ne polazi za rukom, jer je znatizeljni čovjek okrenut zbilji a njegova fantazija sutrašnjici.

Bugarkinje su jake, čini se, kao Samson. U kosi im je, izgleda, izvor snage – zahvaljujući biljnim sokovima i precima, koji su na grivama konjskim projahali uz Jantru. Melankoliju tih jahača je opjevala Elizabeta Bagrjana.

Mi Hrvati jedemo sve manje kruha i sijemo sve manje pšenice – a njima da oduzmeš hljeb, oduzeo si im pogled u budućnost! O Novoj godini iz zemljanih čupova vade se najveće paprike na svijetu – ukiseljene bez octa, prirodnim vrenjem – te iz jednog takvog povrtlarskog čudovišta, kad ga otvoriš, možeš piti kao iz zagasitozelene kupe aromatični sok sačuvanog ljeta. Ta »turšija«, navodno, sprečava rak ćelija i zaslužna je, čini se, za dugovječnost. Prodeš li podveče periferijom punom poštropljenih vrtova, vidjet ćeš gotovo stogodišnje starice, suhe i žute poput savijenih voštanica, kako zadubene u nešto čeprkaju po gre-

dicama. Zemlja. ... Zemlja i njena vječna tajna, obnavljanje – to je najzbudljivije od svega što se može doživjeti u ovoj – pored sve industrije što buja i naftinih izvora koja na sjeveru svakog časa negdje izniknu – nezagađenoj otrovnim dimovima balkanskoj oazi opsjednutoj glazbom i cvijećem.

Čula sam prošle jeseni, u Aquili, Devetu Simfoniju u izvedbi orkestra i kora iz Sofije: Italija, još nenasita ljepote, pljeskala je svom balkanskom dvojniku, i obožavatelji Beethovena građani tog čistog gradića u Abruzzima, koji je baš tih dana štrajkao protiv vladine odluke o premještanju njihove stare trgovačke škole u Pescaru – stekli su o socijalizmu i o Balkanu dobro mišljenje zahvaljujući besprijekornom dirigentu kao i sonornosti završne himne: apoteoze bratstva i mira među narodima. Bugarsko ministarstvo za kulturu odobrilo je nedavno da se nabave i unesu u zemlju – odnosno montiraju – prve koncertne orgulje: tako će kao po širokim zlatnim stubama sići u zavičaj Orfejev – sunčanu Trakiju – strogi Bach i otključati svoj kontemplativni hram.

Ako je Sofija jedan od najljepših gradova na Balkanu, grad Ruse – mali Beč – sigurno je jedan od najmuzikalnijih, a krasi ga i najdulji drvored što su ga ikada izmislile ptice, mjesec i zagrljeni šetači. Njemu nasuprot, na lijevoj obali Dunava, načičkala je rumunjska granica hrpe kuća i kebove boje rde; djeca i šarani plivaju do njih nesmetano, a velikim dunavskim mostom protutnji ekspres iz Sofije za nedaleki Bukurešt, čija se neonska silhueta noću nazire na nebu. Tim ću mostom proći uskoro, i produžiti s onu stranu Karpata ...

Od Silistre do Vidina svako je pristanište jedna strateška točka u pamćenju historije. Narodni arhitekti gradili su u tursko vrijeme kao od šale kamene mostove kud god su putovali. To su sve mala remek-djela statike, baš kao što su remek-djela danas i one pumpne stanice od Loma do Vidina, koje crpu neumorno vodu iz Dunava i prebacuju je gigantskim čeličnim cijevima gore na kopno – pobjeđujući sve zakone fizike – a odanle je kanalском mrežom razašilju po čitavoj sjeverno-bugarskoj ravnici.

U toj tipično kontinentalnoj klimi umjeti izbjeći julske suše i natjerati polja da budu plodna, da se ne razlijene, dati im da piju do mile volje – to je podvig. Zato je sjeverozapad Bugarske kolijevka industrijskog bilja, a sjeveroistok, Dobrudža – sjetna je uspavanka žitarica. Ledeni bregovi zimi se primiču odozgo cr-

nim Dunavom. Artiljerija čeka. Vidin, još odmoran od sraženja tursko-austrijskih, ta prijestolnica nekadašnjeg bugarsko-vidinskog carstva, dočekuje ih iz zasjede i iz svojih rimskih bedema zasipa ih sačmom. Rimski su bedemi polako nestajali, da bi od njihova kamena nastajali novi; i taj tužni baba-Vidin belvedere, pogranična utvrda Turske imperije, pun kostiju davnih seljaka, vojnika i bezimnih graditelja, danas je jedan od punktova s kojega turist nehajno motri zaposleni Dunav.

Nakon tolikih generacija ratnika žudimo sada jedni i drugi za nekim pravim radom koji preporuča, za nekom čudesnom radionicom u kojoj bi nicali pod našom rukom svi stoljećima sanjani predmeti – i odsanjani nestajali . . . Kolja Fičeto izumio je u ono vrijeme sistem pomičnih stupova koji se iščašuju iz osovine u slučaju pomjeranja tla, i ugradio ih u crkveni portal. Njegovi nasljednici grade kanale i jezuvire, televizijske kule, visoke peći i goleme tankere, koji će iz brodogradilišta isploviti kao željezne igračke; ali ona dva vitka stupića katedrale u Svištovu, crvenkasto obojena, još se vrte gore na uzvisini – Kolja ih nadgleda potajno, noću, i vrlo je zadovoljan . . . A nedaleko Trojanškog manastira, u kome se je skrivao Vasil Levski pripremajući preuranjeni ustanak, vidjela sam u cijelom svijetu poznate trojanske grnčare kako se naginju, s baštinjenom elegancijom, nad svojim osebujnim zanatom. Nešto se tu mijesi, nešto se vrti, boja se uštrca, boja se razlije, i tako razlivena vrti se i pravi šare – i od svega toga izmodeliran je, a da i ne znaš kako, vrč, pepeljara, zdjela. Vrtinja je život. U svim starim obrtima ima, čini se, upravo toliko poezije, koliko i u staroj poeziji ima obrtničke vještine.

I tako sam ležala u vjetrovita popodneva na zlatnom crnomorskom pijesku, i sunčala se.

Tamo na obližnjoj obali, u staroj provinciji Pontu, tugovao je nekoć u izgnanstvu Rimljanin Ovidije, jedan od najvećih elegičara svih vremena . . . Bio je zaljubljen i nesretan. Je li on udahnulo tom podneblju nešto od svoje pustopašne romanske zrelosti, ili mu je u nasljeđe ostavio samo raskošnu tugu progonstva? Tugu, kojom se odonda igra sav svijet kao lijepom metaforom. Lepršava bol skitalaštva i podvig poezije – jedno su isto.

Možda su pjesnici izmislili zavičaj. Da bježe, da lutaju, da se kaju, da mu upućuju blistave strofe i nježne uzdahe iz daljine . . .

U našoj hrvatskoj tvrđavi trubadurskoj – rasadniku renesansnog pjesništva i nauke – u slavnom arhivu Dubrovačke republike, između žutih pergamentskih svitaka ukrašenih potpisom kneza i pečatima vlastele, imenima kraljeva francuskih i sultana turskih, i Petra Velikog i Jekaterine. . . možete vidjeti na zidu i povelju iz XIV. vijeka, na kojoj stoji ime jednog trgovca iz Sofije. I taj kupoprodajni ugovor između trgovca iz Sofije i općine Dubrovačke jedan je od najranijih dokumenata u kojem se grad Sofija naziva tim svojim novim imenom – i to baš nekako u vrijeme kada ga bijaše i dobio od turskih osvajača, po crkvi sv. Sofije koju je u Sredecu dao podići Justinijan.

Gdje su ti davni trgovci? Krstareći epskim krajem vidinskim, u postojbini rijeka ponornica i jezera koja se od vajkada pune nebeskom kišnicom, nekako lakše povjeruješ da su ta »Muzikalna pećina« i »Magura« u svojim vapnenastim odajama nekoć skrivale bogumilske crkvice, nego li da je u Vidinu imao Dubrovnik svoga konzula, i da su i taj Vidin i taj Dubrovnik bili već onda tako stari i tako iskusni u trgovačkim poslovima, te su se poznavali među sobom bolje nego li danas. I otac Pajsije prelistavao je naše stare spise dubrovačke kada je pisao svoju čuvenu »Slavjano-bugarsku povijest« ...

Na povratku s Crnog mora nadoh Sofiju ovjenčanu cvijećem i zastavama mnogih zemalja i naroda; a kad se spustila zvjezdana noć, rakete su zaprštale put svoda i zagrmjele na ulicama pjesme. Bilo je uoči 9. rujna.

Sutra ujutro sjedila sam u jednom vrtu u Knjaževu okružena jabukama, i uljuljana u rumenu tišinu zatvorih oči. Ognjevi, raskršća, obzorja . . . Pioniri s crvenim maramama i zvijezdom na čelu . . . Lijepo je udisati radosni odmor zemlje, to vrijeme plodova, toplinu kasnog ljeta. Ima li praznik koji će združiti sve praznike, zbratimiti sva djetinjstva, opiti ruže? Veliki Ružindan: Svetkovina Ljubavi!

Oko mene bile su rujanske ruže, i jer je dan kliktao od sunca i jer je bio praznik, ja izgovorih nekome kraj mene ove strofe:

*Neka pljušte ruže sa stropa, danas, u svetkovini!
Ruže sa krova, ruže s nebesa, ruže iz bašta.
Nek pljušte ko kiša, ko vjetar, ko gnjev u prašini
ruže iz istine, ruže sa zvijezda, ruže iz mašta.*

...

*Što više ruža! Za pijanstvo i ludilo njih,
što više ruža, i s njenim trnom i dračem.
Ja ih u kite svih, te ih u grudi skrih
da s ranom kličem i da s dragošću plačem.*

Što više ruža! Njih! Što više ruža svih!

(Tin Ujević: *Svetkovina ruža*)

... Gasne rujanski dan. Gasne bujna modrina neba i pretvara se u svakidašnju ljepotu mirne upornosti gradova. Ceste što vode iz jedne zemlje u drugu trebalo bi da su zasadene u sva godišnja doba maćuhicama, bijelim i crvenim makom, žutom kamlicom, rosopasom, perunikama, divljim ružama, ružmarinom i oleandrima ...

Granica je već odavno bila ostala daleko za nama, zastrta lepršavom zavjesom od različitih sumraka mnogih rijeka i mnogih šljivika, mimo kojih je jurio crveni »Moskvić« zaustavljajući volove Srbije i plašeci jata gusaka na prašnim raskrižjima. ... Ako ne obratimo pažnju na ono što se dešava s nama na povratku, onda smo svoj žar putovanja utrošili uzalud. Otići na put – to znači dobiti još jedan par očiju, svježih i još neupotrebljenih. I koliko zemalja posjetimo, toliko puta će nam biti stavljen preko sljepoočnica tamni povez, a nove oči koje stičemo vodit će nas i pokazivati nam svijet.

Vraćati se kući znači skinuti taj povez: nove su oči izvršile svoj zadatak, i više nemaju ništa da nam saopće. Sad će nas opet naše stare oči vraćati našoj znanj polaganoj javi. Pohoditi neku zemlju, to znači: biti pun poštovanja pred zagonetkom. I uistinu – tuda je zemlja svetište u koje smo ušli da se poklonimo njezini dobrom duhu.

Jedna se zemlja bila bogato uselila u moju dušu i u moje oči, a sada ih napušta da bi ustupila mjesto onoj mojoj jedinoj legitimnoj zbilji. Žar putovanja postat će pepeo, derdan slika rasuti se u prašinu. A jedna oživjela zemlja u mojoj nutrini postat će opet legenda i san. Kao što je bila prije, tako će biti i nadalje – priviđenje. Priča, zatrpana drugim pričama.

– Gdje smo? – prekine mi misli vozač »Moskvića«. I ja

sam sada znala: s mojim pravim očima, koje mi se evo vraćaju, uzimam ponovno na svoja leđa i sav teret vjernosti i ozbiljnosti. Druga zemlja je vino. Treba ga ispiti nadušak i otriježniti se, da bi se moglo opet gasiti žed jednostavnom izvorskom vodom.

– Ja sam tamo bio nekome potreban – čuh kako govori moj bugarski prijatelj. – Dokle god sam oko sebe mogao čitati natpise na bugarskom, znao sam: sve što na njima piše, tiče se i mene. Moja je dužnost bila da se naljutim ako na cesti nabasam na rupu, veliku kao kruška. Mogao sam svakome reći: ovo je dobro, a ovo nije. Na ovaj tramvaj dodajte jednu prikolicu, na onoj reklamni osvjetlite posljednje slovo. ... A sada se moram priviknuti na to da samo gledam i budem prisutan – za sve oko mene brinu se drugi. To nije baš veselo, zar ne?

I bi mi jasno da se s njim upravo događa ono isto što je kod mene završeno. I on se eto otkida od sile teže – pomislih – i on sada ulazi u neki krajolik u kome je za njega sve zapečaćeno. I pripada mu nepisano pravo da ne zna ništa i da se čudi, kao da se njegov svijet još nije rodio. ... Što će nam taj metafizički strah od historije! Sada smo eto tu mi, živi ljudi s nerazboritim srcem u nama, sazdani za odgovornost i slobodu.

I ja osjetih da bodljikave žice ne postoje, i vidjeh kako u glavama ljudskim nastaje mir.

Ne, zemlja koju sam ponijela na svom dlanu neće se pretvoriti u suhi list da ga jesenji vjetar odnese – i nebo staroga Balkana neće se opet skameniti u legendu. Pod tim nebom ja nisam bila tuđinac. Iako su mi oči radosno plandovala, naučila sam ipak da se ne može biti ravnodušan prema sudbini onih koje smo dodirnuli našim lutanjem. Jedan djelić njihove svakidašnje stvarnosti ostaje u nama, poput zrna pijeska bačena u bučni vodopad.

... U »Sozopolskom triptihu« Veselina Hančeva ima čudesna *Balada o ribarskom uzlu*. Evo ukratko njezina sadržaja:

Slučajno je došao na brod čovjek – kopnenjak, i on je mrzio brod, i šutio, čeznuo da se vrati na kopno, u slobodu.

Ali se digao sjeverozapadnjak, i on se svu noć morao boriti s vjetrom. Iskočio je čovjek i zario se nogama u pijesak, i s dvije ruke kao s dva konopca držao je brod u kojem su spavali mornari. Držao ga namršten. Zao. Ne sate. Cio svoj vijek. ...

To je, eto, istina o Bugarskoj. Pjesnička istina o narodu, ribarskom uzlu, i o zemlji — spasenom brodu usred bure.
Sretan ti put! Neka te prate dobri vjetrovi ...

Literturni front, Sofija, 10. prosinca 1966.